

الگوی رفتاری با سالمندان در خانواده متعالی

سمیه محبی^۱

چکیده

دوره سالمندی به عنوان یکی از آسیب پذیرترین مراحل زندگی انسان، نیازمند توجه همه جانبه در ابعاد عاطفی، بهداشتی، روانی و اجتماعی است. دین مبین اسلام با نگاه جامع نگر خود، توجه ویژه ای به شأن، نیازها و کرامت سالمندان دارد. اگرچه این مرحله با تحلیل توان جسمی همراه است، اما می توان با بهره گیری از الگوهای رفتاری مناسب در خانواده متعالی، آن را به دوره ای پربار و با نشاط تبدیل کرد. پرسش اصلی این است که در خانواده ای با شاخصه های تعالی، چه نوع رفتارهایی در قبال سالمندان توصیه می شود؟ این مقاله با روش توصیفی - تحلیلی به بررسی این موضوع پرداخته و به این نتیجه رسیده است که مؤلفه های اصلی رفتار شایسته با سالمندان عبارت اند از: احترام، برقراری ارتباط مؤثر، مراقبت مستمر، تأمین نیازهای عاطفی، و درک صحیح از رفتارهای متقابل خانواده.

واژگان کلیدی: الگوی رفتاری، خانواده متعالی، سالمندان، پیری.

سالمندی، یکی از مراحل طبیعی و حساس زندگی انسان است که برخلاف تصور رایج، پایان حیات فعال نیست، بلکه می‌تواند فرصتی برای انتقال تجربه، پختگی و بهره‌مندی از برکات معنوی این دوران باشد. در جهان امروز، بسیاری از کشورها با تدوین سیاست‌هایی، در پی ارتقاء جایگاه سالمندان و ادغام فعال آن‌ها در جامعه هستند.

از منظر زیستی، سالمندی به دوره‌ای اطلاق می‌شود که معمولاً از سن ۶۰ سالگی به بعد آغاز می‌شود و نیازمند مراقبت‌ها و توجهات خاصی است. در این میان، خانواده نقش بنیادینی در ایجاد احساس امنیت، عزت نفس و رفاه روانی سالمند ایفا می‌کند. به‌ویژه در خانواده‌های متعالی که بر پایه اصول اخلاقی و دینی بنا شده‌اند، توجه به نیازهای جسمی، روحی و ارتباطی سالمندان از جایگاه والایی برخوردار است.

در منابع اسلامی نیز توصیه‌های متعددی در خصوص نحوه رفتار با سالمندان مطرح شده و الگوهای رفتاری خاصی برای تعامل با این قشر بیان گردیده است. هدف مقاله حاضر، بررسی این الگوهای رفتاری در چارچوب خانواده متعالی است.

با توجه به این اهمیت، پژوهش‌هایی پیرامون زندگی سالمندان انجام شده است که به برخی از این مقالات اشاره شده است:

أ. مقاله «حمایت اجتماعی سالمندان: مقایسه سرای سالمندی و خانواده» نویسنده: وحید راشدی و همکاران، در سال ۱۳۹۲ در نشریه دانشگاه علوم پزشکی و شماره ۲ چاپ شده است.

ب. مقاله «مطالعه تطبیقی کیفیت زندگی سالمندان ساکن در منزل و ساکن در سرای سالمندی در شهر همدان» نویسنده: اعظم خطیبی و همکاران، در سال ۱۳۹۹ در نشریه جامعه‌شناسی ایران و شماره ۴ چاپ شده است.

ج. مقاله «بررسی الگوی رفتار مطلوب با سالمندان در قرآن و حدیث» توسط: حامد مهربانی، در سال ۱۳۹۵ در نشریه انسان معاصر و نظام خانواده و شماره ۳ چاپ شده است.

بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که عمده مطالعات پیشین به تحلیل کیفیت زندگی سالمندان و مقایسه آن در محیط‌های مختلف پرداخته‌اند، اما کمتر به الگوهای رفتاری درون خانواده‌ای در خانواده متعالی توجه شده است. بر همین اساس، مقاله حاضر در پی پاسخ به این پرسش‌هاست:

۱. مفهوم و جایگاه سالمندی در خانواده متعالی چیست؟

۲. مؤلفه‌های تأثیرگذار بر کیفیت زندگی سالمندان در خانواده متعالی کدام‌اند؟

۳. چه الگوهای رفتاری مناسبی در تعامل با سالمندان قابل ارائه است؟

۱. مفهوم سالمندی در خانواده متعالی

خانواده متعالی براساس دستورات شرع مقدس و احکام عقل شکل می‌گیرد و مناسبات و روابط میان اعضای آن منطبق با استانداردهای اسلامی است و در آن حقوق متقابل افراد رعایت شده و در نهایت خروجی آن انسان‌های شایسته و مؤثر در جهت تشکیل جامعه ایده آل اسلامی است (سویزی، ۱۳۸۷، ص ۲۳). در محور خانواده سالم و متعالی اهمیت و تکریم سالمندان در محیط خانواده دارای اهمیت فراوانی است و از نظر اسلام سالمندی دوره رشد و بلوغ انسان است. سالمندی حساس‌ترین دوران زندگی انسان و بهترین فرصت برای تعیین سرنوشت نهایی اوست، اگر انسان بتواند از این فرصت ارزشمند به خوبی استفاده کند این دوران، آغاز شیرین‌ترین و زیباترین مرحله زندگی می‌شود. بدین سبب سالمندی نعمتی است گران (محمدی ری شهری، ۱۳۹۶، ج ۱، ص ۵).

سالمندی در خانواده متعالی و اسلامی به معنای، وجود محیطی حمایتی و محترمانه برای سالمندان است که در آن حقوق و نیازهای آن‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد. سالمندی در خانواده اسلامی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در خانواده‌های اسلامی، سالمندان به خاطر سن و تجربه خود مورد احترام و محبت قرار می‌گیرند. این احترام نه تنها یک ارزش اجتماعی است؛ بلکه یک دستور دینی نیز به شمار می‌آید که به حفظ کرامت انسان تأکید دارد. خانواده‌های اسلامی تلاش می‌کنند تا به نیازهای فیزیکی، عاطفی و اجتماعی سالمندان توجه کنند. و در یک خانواده متعالی سالمندان به عنوان مشاوران مهم شناخته می‌شوند. آن‌ها تجربیات و دانایی خود را با جوان‌ترها به اشتراک می‌گذارند و در تصمیم‌گیری‌های خانوادگی مشارکت دارند.

۱-۱. تعریف سالمندی

واژه سالمند یک کلمه فارسی است. به همین دلیل این کلمه از دیدگاه لغت فارسی مورد بررسی قرار می‌گیرد. در فرهنگ دهخدا سالمندی به معنای کهنسالی، پیری و مقابل جوانی است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۴، ص ۵۱۹۵). و در اصطلاح؛ سالمندی مرحله‌ی پایانی عمر انسان است که در آن قوای جسمی، روحی روانی انسان رو به زوال و کاهش می‌گذارد (دیاب، ۱۳۹۷، ص ۱۱۹). دانشمندان در تعریف علمی سالمند با هم اختلاف نظر دارند. پیرشناسی می‌گوید: سالمند کسی است که به دلیل

کاهش توانایی و قدرت و بنیه‌ی حیاتی برای بر طرف کردن نیازهای حیاتی خود به توجّه دیگران نیاز دارد (تقوی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۵۵).

تغییرات فیزیکی تن و روان به طور کلی همراه با افزایش سن، زمینه‌های سالمندی را فراهم می‌آورد. برخی آغاز آن را ۶۰ سالگی و گروهی دیگر ۵۰ سالگی دانسته‌اند. گروهی نیز با شمارش سن بازنشستگی فاصله ۵۰ تا ۶۰ سالگی را سن سالمندی شمرده‌اند. ولی باید پذیرفت سالمندی سن معینی ندارد و نسبت به اشخاص گوناگون متفاوت است (مکارم شیرازی، ۱۳۶۹، ج ۱۱، ص ۳۸). اصطلاح سالمندی در قرآن کریم بیان نشده و سالمندی با مصداق مختلفی ذکر شده است، که در اینجا به دو نمونه اشاره می‌کنیم.

۱. عجوز

جمع عجوز، عجائز است که به معنی زن سالخورده می‌باشد. بنابر روایت این سکیت عجوز تای تأیث را نمی‌پذیرد و برای زن سالخورده کلمه عجوز به کار می‌رود. باید نشانه (ه) داشته باشد و گفته می‌شود عجوز در قرآن کریم یک مرتبه برای زن کلمه عجوز بکار رفته است (راغب اصفهانی، ۱۴۰۴، ص ۵۴۸).

۲. ارذل العمر

ارذل از ماده اذل به معنای امر پست و نامطلوب است و منظور از ارذل العمر؛ نامطلوب‌ترین دوران عمر است که بشر به نهایت پیری می‌رسد. قرآن می‌فرماید: در این حالت علوم و دانش‌های خود را به طور کلی فراموش می‌کند و همانند یک کودک می‌شود. از نظر معلومات همچون کودک می‌ماند نمی‌تواند تدبیر امور خود را انجام دهد در مسائل جزئی همانند کودکان ناراحت شده و با امور مختصری خوشحال و راضی می‌گردد ظرفیت حوصله خود را از دست می‌دهد و گاه حرکات او بیان کودکان می‌شود با این تفاوت که مردم از کودک انتظاری ندارند ولی از او دارند.

به علاوه در مورد کودک این امیدواری وجود دارد که کودک با رشد و نمو جسم، همه‌ی این حالات بر طرف گردد؛ اما در مورد سالخورده‌گان همچنین امیدی وجود ندارد با این تفاوت که کودکی چیزی نداشته تا از دست بدهد. اما این سالمند همه‌ی سرمایه‌های حیاتی خود را از دست داده است (مکارم شیرازی، همان، ج ۱۴، ص ۲۶).

۲-۱. جایگاه سالمندان در قرآن

در اسلام به سالمندان و مسائل مربوط به این قشر و نیازهای آنان اهتمام ویژه‌ای شده است و قرآن کریم نیز پس از مقوله‌های بنیادین توحید و معاد به هیچ موضوعی به اندازه احترام به والدین و تکریم آنان به خصوص در سنین سالمندی توجه نشده است.

۱. جایگاه انسان در آموزه‌های دینی

انسان در شروع زندگی موجودیست ناتوان که مراحل رشد را یکی پس از دیگری با شگفتی طی می‌کند. در جوانی به کمال توانایی جسمی، پدر میانسالی به پختگی روحی می‌رسد آن‌گاه سیر نزولی را پیش می‌گیرد دوباره به حالت ناتوانی باز می‌گردد. در این باره قرآن کریم می‌فرماید: «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًا وَ مِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى مِنْ قَبْلٍ وَ لَتَبْلُغُوا أَجَلًا مُّسَمًّى وَ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ؛ اوست که شما را از خاک آفرید، سپس از نطفه، آن‌گاه از علقه، سپس به صورت طفلی از رحم مادران بیرون می‌فرستد، تا به کمال نیرومندی و قوت خود برسید، آن‌گاه پیر و سالخورده شوید، و برخی از شما پیش از رسیدن به این مراحل قبض روح می‌شوید، و برخی زنده می‌مانید تا به آن مدتی که معین و مقرر است برسید، و برای اینکه شما درباره حق تعقل کنید.» (غافر: آیه ۶۷).

اولین مرحله وجود انسان خاک است خاکی که خوراکی‌ها را اعم از؛ پختنی‌ها و گیاهان را می‌پروراند و می‌رویاند و بعد والدین انسان آن‌ها را می‌خورند و آن خوراکی‌ها بعد از طی مراحل به نطفه تبدیل می‌شود. (هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ) مرحله دوم: مرحله نطفه بودن اینکه در رحم مادر جای دارد گفته شده به مدت چهل روز در این حالت خواهد بود. (ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ) سومین مرحله: در حالت علقه؛ یعنی خون منعقد و منجمد و به شکل زالو است. (ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ) مرحله چهارم: مرحله تولد نوزاد می‌باشد که از آن ربع طفل تعبیر شده. (ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا) مرحله پنجم: دوران بزرگ و قوی شدن کودک که گفته شده تا سی چهل سال در حال رشد جسمی خواهد بود. (ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ) مرحله ششم: دوران شیوخه و سالمندی فرا می‌رسد، قوای جسمی انسان رو به تنزل وضعف روی می‌آورد (ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًا) مرحله آخر: مرحله پایان عمر و رحلت به سوی عالم آخرت خواهد بود. (وَ لَتَبْلُغُوا أَجَلًا مُّسَمًّى) (نجمی فخمی، ۱۳۷۶، ج ۱۷، ص ۲۸۴).

عهده فرزندان آنها می‌باشد و فرزندان باید با نهایت قدرشناسی و عزّت و احترام این کار را برای آنها انجام دهند. تأسیس خانه‌ی سالمندان از دو اندیشه؛ رفاه و آسایش اطرافیان و رفاه سالمندان نشأت گرفته است، البته دورکردن سالمندان از خانواده در حقیقت محروم کردن آنها از محبت‌های بی دریغ فرزندان و مصاحبت با آنها است (سازمان بهزیستی کشور، ۱۳۹۹، ص ۱).

پس در واقع سالمند باید در کنار خانواده خود با عزّت و احترام نگهداری شود تا بتواند زندگی سعادت‌مند دنیا و آخرت را بدست آورد.

۲. اشتغال به کارهای سرگرم کننده

از مهم‌ترین مشکلاتی که برای سالمندان به وجود می‌آید، مشکلات فکری روانی است. سالمند از نظر روانی موجودی شکننده‌تر از یک فرد جوان بالغ می‌باشد به هر صورتی که باشد باید سالمندان از بروز حالت بی‌حسی و بی‌تفاوتی که بعضاً دچار آن می‌شوند جلوگیری کنند. مثلاً بازنشستگی کامل برای آنها مضر است؛ زیرا بازنشستگی نوعی احساس بی‌حاصل بودن را برایشان به ارمغان می‌آورد و از جمله مسائلی است که موجب از دست رفتن سلامتی زودتر از موعد در آنها می‌شود و عوارض این بیماری و پیری در فرد پدیدار می‌شود. چون بازنشستگی در اغلب موارد اعتبار و ارزش فرد را کاهش می‌دهد و تصور اینکه اجتماع و زندگی دیگر به فرد سالمند نیاز ندارد عذاب آور می‌باشد، و برای دوری از این وضع در کشورهایی که به بازنشستگان توجه چندانی نمی‌شود خود افراد سالمند باید به خوشان بیاندیشند و برای وقت‌های فراقت خود کاری متناسب با توانایی و علاقه خود در دوران بازنشستگی برای خود دست و پا کنند و به این روش سالمندان از فعالیتشان کاسته نشود. مشکل دیگری که در بیکاری فرد وجود دارد، این است که بدبینی و افسردگی نسبت به اجتماع را به سالمندان القا می‌کند.

اگر سالمندان توانایی انجام کاری را ندارند؛ پس باید به کارهای سرگرم کننده مشغول شوند اینگونه کارها می‌تواند بسیار متنوع و گوناگون باشد مانند: جمع آوری تمبر، مجموعه گل‌ها و گیاهان، مجموعه سنگ‌ها و سنگ واره‌ها و... از جمله سرگرمی‌هایی هستند که برای سالمندان مفیدند و حتی می‌توان گفت که بسیار ضرورت دارند و اینکه معاشرت با دوستانشان داشته باشند و دورهمی هفتگی تشکیل دهند، سالمندان می‌توانند با هم مسابقه بگذارند. مثل: مسابقه تندرستی و سلامت، کارهای اجتماعی مفید انجام دهند مثل کمک کردن به مدارس، پرستاری از بیماران و تدریس در کلاس‌های سواد آموزی و غیره ...

در مجموع، محدود کردن اختیارات سالمندان و کاهش دادن مسئولیت‌های آنان فقط باعث نارضایتی آنان از زندگی و تقویت باور همگانی در مورد ناتوانی و سربار بودن آن‌ها می‌شود و نتیجه‌ی همه این محدودیت‌ها و غیر فعال بودن‌ها، انزوا، افسردگی، ناامیدی و افزایش آسیب‌پذیری در سالمندان خواهد بود. برای بکارگیری توانایی سالمندان در جامعه، ضمن احترام و اعتماد به آن‌ها باید تلاش کرد تا آن‌ها دوباره متولد شوند و احساس ثمر بخشی و کارآمد بودن را در آن‌ها بوجود آورد. لازم است که بدانیم سالمندی عنوان یک پدیده‌ی چند بعدی دارای ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، آموزشی، رفاهی، جسمی، روانی و بهداشتی و درمانی می‌باشد و مثل حلقه‌های یک زنجیر به هم و بلند باهم در ارتباطند. از این رو اگر برای حل مسائل و مشکلات سالمندان صرفاً به امکانات و توانایی‌های نظام بهداشت و درمان بسنده کنیم، مطمئناً دچار مشکل بزرگی شده‌ایم، سالمندی تا حدودی شبیه به خستگی است. جز اینکه نمی‌توان آن را مثل خستگی از تن بدر کرد یا جبران کرد و ناتوان با دست از کار کشیدن و مرخصی گرفتن این نوع خستگی را جبران کرد و سالخورده‌گی توأم با خستگی به صورتی خاص موجب پریشانی و آشفتگی می‌شود که نیمی از آن قابل اجتناب است (شجریان، ۱۳۷۳، ص ۱۱۴-۱۱۶).

در این زمینه توجه به مشکلات زنان سالمند توجه خاصی نیاز دارد؛ زیرا مشکلات آن‌ها مخصوصاً در جوامعی که زنان پشتوانه‌ی مالی و اقتصادی ندارند بیشتر از مردان سالمند می‌باشند، به طور کلی تشخیص توانایی‌های بالقوه زنان سالمند و دوری از تأکید بر مشکلات و آسیب‌پذیری‌های آنان دلیل مهمی در ادغام زنان میانسال و مسن در قرن توسعه یافته شده است. بنابراین نیاز است که حتماً تلاشی جدی صورت گیرد. همه‌ی زنان در صورت لزوم به تحصیلات اجباری، پایان دوره، راهنمایی (کسب اطلاعاتی از دوره میانسالی و فراگیری مهارت‌ها) به صورت سستی یا درآموزشگاه‌ها دست پیدا کنند.

۳. حفظ نیازهای عاطفی سالمندان

برای اینکه سالمندان از عوارض گوناگونی که بر سر راهشان هست حفظ شوند، باید برایشان شرایط محیطی مناسبی ایجاد کرد که وجود عواقب مهرورزی، و نیز احترام و قدرشناسی از جمله شرایط مهم فراهم آمدن چنین محیطی می‌باشد. تکریم سالمندان و حرمت‌گذاری بر آن‌ها مخصوصاً در محیط خانواده، قدرشناسی و سپاسگذاری از تلاش‌ها و فعالیت‌های آنان و سرمایه گذاری‌های مادی و معنوی‌شان درباره‌ی نسل جدید و جامعه، تنها نگذاشتن آنان، برقراری ارتباط و ایجاد تفاهم با

آنها، همدردی با آنان و گوش شنوا بودن برای درد هایشان و سخنانشان، در اولویت قرار دادن مسائل آنها و حمایتشان، از جمله وظایفی است که بر عهده‌ی تک تک افراد خانواده می‌باشد و همگی اعضاء باید تلاش کنند تا محیطی گرم و صمیمی برای آنها بوجود آورند. (بدری سادات رحمانی، روانشناسی مشاور خانواده).

نتیجه‌گیری

در خانواده اسلامی، تکریم و احترام به سالمندان جایگاه ویژه‌ای دارد و آموزه‌های قرآنی و روایی، خانواده را به مسئولیت‌پذیری در برابر نیازهای گوناگون سالمندان دعوت می‌کند. بی‌توجهی به این نیازها می‌تواند منجر به انزوای عاطفی و اختلال در سلامت روانی آنان شود. بنابراین، خانواده‌ها باید با درک صحیح از این مرحله زندگی، به سالمندان عزّت، محبّت و توجّه واقعی نشان دهند. اسلام نیز با تأکید بر رفتار همراه با احترام، تکریم و محبّت نسبت به سالمندان، نقش خانواده را در ایجاد فضایی آرام و امن برای آنها برجسته می‌سازد.

در خانواده‌هایی که بر مبنای ارزش‌های دینی و اخلاقی شکل گرفته‌اند، سالمندان احساس ارزشمندی، امنیت روانی و مشارکت اجتماعی بیشتری دارند. رفتار محبّت‌آمیز و حمایت‌گرانه خانواده می‌تواند به کاهش اضطراب، تقویت روحیه، و بهبود کیفیت زندگی آنان کمک کند.

افزون بر این، حضور سالمندان در خانواده به‌عنوان منبعی از تجربه و دانش، امکان انتقال مفاهیم فرهنگی، اخلاقی و دینی به نسل‌های جوان‌تر را فراهم می‌سازد. تقویت پیوندهای خانوادگی و مشارکت فعال سالمندان در تصمیم‌گیری‌های خانوادگی از دیگر دستاوردهای الگوهای رفتاری متعالی است. در نتیجه، خانواده متعالی نه‌تنها پناهگاه جسمی، بلکه مأمنی روانی و معنوی برای سالمند محسوب می‌شود و می‌تواند سالمندی را از دوره‌ای بحرانی به مرحله‌ای پویا و ارزشمند بدل کند.

فهرست منابع

قرآن کریم

۱. اصفهانی، ح. (۱۴۰۴). راغب المفردات فی غریب القرآن، دفتر نشر کتاب.
۲. تقوی، ن. (۱۳۷۴). جامع شناسی خانواده، انتشارات دانشگاه پیام نور.
۳. دهخدا، ع. (۱۳۷۷). لغت نامه، ترجمه: عصمت اسماعیلی، مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
۴. دیاب، ع. (۱۳۹۷). طب در قرآن، ترجمه: کمال روحانی، انتشارات آراس.
۵. سازمان بهزیستی کشور. (۱۳۹۹). آیین نامه ضوابط تأسیس انحلال و اداره مرکز توانبخشی روزانه سالمندان.
۶. سویزی، م. (۱۳۸۷). خانواده کارآمد و متعالی، انتشارات کتاب نیستان.
۷. شجریان، ژ. (۱۳۷۳). نگرش بهداشتی بر مسئله سالمندان، انتشارات جهاد دانشگاهی واحد صنعتی اصفهان.
۸. شعاری نژاد، ع. (۱۳۷۵). فرهنگ علوم رفتاری، انتشارات امیرکبیر.
۹. طبرسی، ا. (۱۳۹۲). مشکاه الانوار، انتشارات دارالکتاب الاسلامیه.
۱۰. کلینی، م. (۱۳۹۱). اصول کافی، ترجمه: حسین استادولی، انتشارات دارالثقلین.
۱۱. گروه بانوان نیکوکار. (۱۳۷۹). مجموعه مقالات سالمندی: کلیات و طب سالمندی، بی نا.
۱۲. گوهری، ا. (۱۳۷۸). ارزش پدر و مادر در اسلام، انتشارات نیایش.
۱۳. مجلسی، م. (۱۴۰۳). بحار الانوار، انتشارات مؤسسه الوفا.
۱۴. محمدی ری شهری، م. (۱۳۹۶). حکمت سالمندی، انتشارات دارالحديث.
۱۵. مکارم شیرازی، ن. (۱۳۶۹). تفسیر نمونه، انتشارات دارالکتب اسلامیه.
۱۶. نجفی فخمی، م. (۱۳۷۶). تفسیر آسان، انتشارات اسلامیه.
۱۷. نوری، ح. (۱۳۶۹). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، انتشارات مؤسسه آل البيت الأحياء التراث العربی.

مقالات

۱. بهرامی، ف.، و رمضانی فرنی، ع. (۱۳۸۸). بهداشت و روان سالمند در قرآن، مجله سالمندی ایران، ۴(۱۱)، ۷۰-۸۳.

۲. خاشعی، ر. (۱۳۸۵). جایگاه اجتماعی سالمندان در فرهنگ مردم، نجوای فرهنگ، ۱(۲)، ۸۹-۱۰۴.

۳. وزیرنیا، ط. (۱۳۷۸). خانواده وسالمند، مجله علمی پژوهشی دانشگاه پرستاری و مامایی علوم پزشکی، ۲(۲۴)، ۱-۱۴.